

A filozófiai tudás természetéről

Legnagyobbbrészt egyetértek Tőzsér János cikkével, elsősorban azért, mert egyetértek kiinduló diagnózisával, melynek felállítása a cikk legnagyobb és leginkább argumentált részét teszi ki. Szerintem is mély disszenzus van a filozófiai kérdésekre adott válaszok sikerességét illetően, és disszenzus van a filozófiatörténet nagy teljesítményeinek értelmezését illetően is. A filozófia története valóban arra tanít, hogy ez a disszenzus szinkrón és diakrón módon egyaránt fennállt és fennáll, s hogy a filozófiai viták nem eldőlnék a vitázó felek valamelyikének javára, hanem inkább a világ fordul el a filozófia alatt, és a kérdések rendre megválaszolatlanok maradnak: a filozófiai vitákat inkább abbahagyják, mint eldöntik (lásd erről Kusch 1995. esettanulmányát). Abban is egyetértek, hogy ez a mindent átható disszenzus nem a vitázó felek kognitív fogyatékságaiból ered, hanem a filozófiai tevékenység természetéből fakad. Azzal a következtetéssel azonban nem értek egyet, amit Tőzsér ebből a szerintem egyébként helyes diagnózisból levon –, azaz nem értek egyet azzal a képpel, amelyet Tőzsér a filozófiai tudás természetéről fest.

Egyet nem értesem főként abból fakad, hogy nem osztom Tőzsér vízióját a filozófiai tevékenységről általában. Különösképpen nem osztom *megszorítások nélkül* azt a meggyőződését, hogy a filozófia kognitív szempontból haszontalan vállalkozás volna. Úgy tűnik, Tőzsér olyasfajta tudásigénnyel fordul a filozófia felé, amelyet kimondatlanul a természettudományokból merít, s amikor így tesz, olyan mérlegen méri a filozófiát, amelyen az csak könnyűnek található. Az a tény, hogy nincsenek konklúzív, filozófiai kérdéseket eldöntő érvek, nem jelenti azt, hogy a filozófia csak intellektuális és morális képességeink fejlesztésének eszköze lehet – azaz nem jelenti azt, hogy a filozófia tanulmányozásával, filozófiai elméletek és filozófiatörténeti értelmezések kidolgozásával pusztán valamilyen gyakorlati tudást finomítanánk, s hogy az elméletek tartalma felé legfeljebb technikai – de nem tartalmi – érdeklődéssel lenne értelme fordulni.

Tőzsérrel ellentétben úgy gondolom, hogy hihetünk filozófiai elméletekben, sőt nincs is más választásunk, ha a filozófiára úgy tekintünk, ahogy Gary Guttinggal (2009) magam is: mint prefilozófiai meggyőzések argumentatív fino-

mítására vagy revíziójára, amely végső soron (fogalmi) intuíciónkra alapoz, és egyúttal azok hangolását célozza (Demeter 2012). Itt természetesen van egy redukálhatatlan szubjektív tényező (az intuíció),¹ de hát a filozófia az én olvasatomban éppen ebből a szubjektív tényezőtől fakad, abból az igényből jelesül, hogy a körülöttünk lévő világot értelmessé tegyük úgy, hogy a jelenségekkel kapcsolatos intuíciónkat, illetve a velük kapcsolatos beszédmódokat egymással összehangoljuk.

A különböző szofisztikáltságú, fókuszú és kiindulópontú filozófiai álláspontok éppen ennek lehetőségét kínálják. Ha nem hisszük, nem hihetjük őszintén ezen elméletek valamelyikét, akkor a filozófiai tevékenység valóban értelmetlenné (vagy Tózsér víziója szerint: észművészetté) válik – de akkor mihez kezdünk azzal az így vélhetően kielégíthetetlen kognitív igénnyel, hogy különböző intuíciónkat összehangoljuk egymással, és kognitív békében éljünk a világgal és önmagunkkal?

Ezzel az igénnyel valamit kezdenünk kell, és Tózsér nem győz meg arról, hogy nem a filozófiai tevékenység lenne itt az egyetlen járható út. Ez az út pedig valóban járható, mert Tózsérnek szerencsére nincs igaza, amikor azt állítja, hogy ha „*nincsen episztemikus* vagy – ha úgy tetszik – *racionális indokod* arra, hogy egyáltalán higgy *bármilyen* filozófiai elméletben”, akkor „nincs episztemikus indokod arra, hogy az általad képviselt filozófiai elméletet igaznak tartsd”, s akkor „*nem is hihetsz* abban komolyan és őszintén”.

Számos problémám van ezzel az érveléssel.² Egyrészt az, hogy számomra teljesen implauzibilis emberképre támaszkodik, amikor azt sugallja, szabadságunkban áll azt hinni, amit akarunk. Mert bár argumentálhatónak tartom, hogy van a hiteknek olyan köre, amelyek vonatkozásában bizonyos szabadságunk és ezért felelősségünk van, ez aligha öleli fel az összes hitünket. Vannak olyan hitteink, amelyeket nem kerülhetünk el, rendelkezünk velük, ha tetszik, ha nem, azaz még akkor is, ha nincs racionális alapunk hinni őket.

Számos filozófiai vagy filozofikusabb hitünk ilyen, például – hogy Hume-hoz, Moore-hoz és Wittgensteinhez egyszerre forduljak – a külvilág létezésébe vetett hitünk is, hisz bárhogy forgatjuk is a rendelkezésünkre álló tapasztalatokat, itt mindig marad tere a szkepszisnek, s racionálisan nem fogjuk tudni kényszerítő erővel megindokolni, miért hiszünk a külvilág létezésében. Márpedig ez igen erősen filozofikusnak tűnő meggyőződés, mely kevésbé filozofikus pilla-

¹ Máshol Tózsér (2012) is úgy érvelt, hogy a filozófia végső soron intuíció-alapú tevékenység. Álláspontja vélhetően megváltozott, vagy intuíció-fogalmunk nagyban különbözik. Szerintem az intuíció szubjektív és kevésbé racionális, márpedig ha a filozófiában az így értett intuíciónk központi szerepet játszanak, akkor a racionális érveléstől legfeljebb az intuíciónk befolyásolását lehet remélni, de azt aligha, hogy lehetségesek konklúzív érvek a megváltoztatásukra. Inkább fordítva képzelem: a makacs intuíciónk könnyen ösztönöznek ellenérvek kidolgozására.

² Úgy tekintem, hogy az ‘episztemikus indok’ és a ‘racionális indok’ Tózsér szerint szinonim fogalmak, noha azt hiszem, az amit mondani fogok, éppen ezt cáfolja.

natainkban aligha foglalkoztat bennünket, viszont ha rákérdeznek, akkor erős intuíciónknak adunk hangot, amikor meggyőződésünket megfogalmazzuk. Különbőféle érvekkel operálhatunk e meggyőződés megalapozására, problematikuságának megmutatására vagy aláásására, de akár filozófiából való kitessékelésre is azért, hogy mások vonatkozó intuícióit valamiképpen hangoljuk. Ugyanakkor számomra elég valószínűnek látszik, hogy e hit racionális alapját felmutatni reménytelen vállalkozás – ennek ellenére rendelkezünk olyan intuícióval, amely filozófiai argumentáció alapja és célpontja is lehet egyszerre.

De általánosabb szinten is tévedésnek tűnik Tőzsér részéről úgy érvelni, hogy ha nincs racionális indokom hinni valamit, akkor azt nem hihetem komolyan és őszintén. Ennek megmutatására nagyon könnyű filozófiatörténeti illusztrációkkal szolgálni. Például David Hume-nak az okság fogalmával kapcsolatos érvelése szerintem Tőzsér verdiktjének nagyon erős ellenpéldája. Hume az okság fogalmát három komponensre visszavezetve elemzi, jelesen az ok és okozat tér-időbeli érintkezésére, azok egymásutániságára, és a köztük fennálló szükségszerű kapcsolatra. A filozófiai problémát empirista alapállásából fakadóan abban látja, hogy míg az első két komponensről van tapasztalati ideánk, addig a harmadikról nincs, ahhoz tehát, hogy oksági kapcsolatokról legitímen beszélhessünk, valamiképpen empirikus dedukcióját kell adni a szükségszerű kapcsolat ideájának – le kell vezetni a rendelkezésünkre álló tapasztalatokból.

Hume érvelésének lényege, hogy a szükségszerű kapcsolat ideájának nincsen racionálisan megalapozható forrása: sehogyan nem tudjuk megmutatni, hogy racionális következtetés vezetne ahhoz a belátáshoz, hogy az ok valamiféle szükségszerűséggel váltja ki okozatát. És ugyanígy érvel Hume az indukció kapcsán is: nem tudjuk racionálisan megalapozni azokat a következtetéseinket, amelyek során tapasztalatainkból olyasmire következtetünk, ami a közvetlen tapasztalatok körén túl fekszik. Mégis, tapasztalati megismerés lehetséges (azaz működik), és bizony elkerülhetetlenül hisszük, hogy a világban oksági kapcsolatok állnak fenn – anélkül, hogy ezt a hitünket racionálisan magyarázni tudnánk. Hume szerint hiteink alapja ezekben az esetekben olyan pszichológiai folyamatokban keresendő (közismerten a megszokásban), amelyek távolról sem racionálisak – de ettől még mi emberek így működünk (legalábbis Hume szerint). A tanulság tehát az, hogy komoly és őszinte – ez esetben oksági és induktív következtetési – hiteink alapja gyakorta nem racionális, és hogy az ember kognitíve nem (pontosabban: kognitíve sem) csak racionalitáson él – sőt, ha Hume-nak igaza van, akkor szinte a legkevésbé azon él.

Hasonló tanulságok vonhatók le Wittgenstein szabálykövetéssel kapcsolatos belátásainak társas-zociológiai affinitású értelmezéseiből is (Kripke 1982, Bloor 1997, Kusch 2006). Ezek szerint ugyanis a szabályokkal kapcsolatos tudásunk – legyen szó szemantikai vagy matematikai tudásról – nem alapozható meg racionálisan, a szabálykövető viselkedés és a szabályok normativitása végső soron társas gyakorlatokban horgonyozódik le. És az ilyesfajta felfogás jellemző – Nyíri

Kristóf (1986. 12) találó megfogalmazásával élve – az ismeretelméleti dimenziójú konzervatív elméletekre általában.

Összességében tehát sok filozófus nem ért egyet Tőzsérrel abban, hogy ha nincs racionális indokunk hinni valamit, akkor azt őszintén nem is hihetjük, sőt sokan gondolják úgy, hogy még az az alapzat sem racionális, amelyen racionálisnak tűnő hiteink épülnek. Ebben a kérdésben is disszenzus van tehát, s ez Tőzsér diagnózisát erősíti, csak hogy az ebben a kérdésben mutatkozó disszenzus Tőzsér konklúzióját egyúttal alá is ássa.

A tanulság a filozófiai tudás természetére nézve itt az, hogy ha a filozófiát úgy fogjuk fel, ahogy Gary Guttinggal egyetértve javaslom, akkor a disszenzus és az a tény, hogy a filozófiai viták a mélyükön racionálisan eldönthetetlenek nem fogyatékoságnak tűnik, hanem *adottságnak*, amely abból fakad, hogy intuíciónk különbözőképpen működnek és különbözőképpen reagálnak érvekre. Nem tudunk (pontosabban: elég sokan nem tudunk) lemondani arról az igényről, hogy a világot valamiképpen értelmesnek és koherensnek lássuk, hogy intuíciónkat filozófiai képpé fejlesszük, s az én olvasatomban a filozófia végső soron ebből az igényből fakad. A koherenciateremtés sokféleképpen megkísérelhető, különböző alapállásokból, különböző fogalmiságokkal, különböző intuíciók szolgálatában stb. és ez a sokféleség különböző filozófiai argumentációkon keresztül vezet különböző filozófiai képekhez.

A mentális fikcionalizmus elmélete (Demeter 2008) például a népi pszichológiai *beszédmód* jellegzetességeit rekonstruálja, s arról ad számot, hogy ettől a rekonstrukciótól indulva miként lehet magyarázni a népi pszichológia működését és felépítését. De egészen más képet kapunk pszichológiánkról, ha a mentális a *jelenségek* felől, azokat adottnak véve közelítünk. És ezt is tehetjük legalább kétféleképpen, *a)* harmadik személyű perspektívából, mondjuk fizikalista elkötelezettségekkel, vagy *b)* első személyű perspektívából, a mentális jelenségek fenomenológiájától indulva. Nehéz lenne kényszerítő érvet találni arra, hogy melyik az a perspektíva, amelyet a filozófiai elméletalkotásnak el kell foglalnia, de a kép, amelyhez ezekből az alapállásokból jutunk, könnyen radikálisan különböző lehet. Viszont nem látom okát, miért ne kecsegtetne kognitív szempontból értékes belátásokkal bármelyik kiindulópont következményeinek feltérképezése. Még akkor is, ha a végeredmény nem egy kupac konkluzív válasz lesz, hanem mondjuk a fogalmi lehetőségek világosabb körvonalazása, vagy valamely intuíciónk világos és argumentált megfogalmazása – különösen fogalmi természetű, normatív vagy metafizikai vagy egyszerűen csak: filozófiai kérdésekben, ahol empirikus megalapozottságú válasz nem adható.

Mindebből szándékom szerint az látszik, hogy Tőzsér meggyőződésével elentétben a filozófiának nem pusztán filozófián kívüli, ha úgy tetszik, képességfejlesztő jelentősége van. Nem pusztán a tevékenység során megszerezhető képességek jelentik a filozófia hozadékát, de persze ezek sem elhanyagolhatók. Mégis, ezen túlmutató jelentősége van a filozófiai (elméleti) tartalomnak, amely

– ahogy én látom – ahhoz segít hozzá, hogy a világra különböző perspektívákat nyissunk, hogy különböző útjait térképezzük fel annak, ahogy a világról és benne az emberről gondolkodni lehet. Ezzel a feladattal akkor is szembesülni kell, ha Tózsér pesszimista metaindukciója arra tanít bennünket, hogy ezek a próbálkozások minden valószínűség szerint végzetes hibáktól fognak szenvedni. Az elméletalkotásnak, a tudományosnak sem, de a filozófiainak különösképpen nem egyetlen lehetséges erénye az igazság. Filozófiai elméleteink különböző mélységekben és különböző formákban vallhatnak kudarcot, de ettől még különböző képekhez segíthetnek hozzá (az emberről, a világról, a mentálisról, a moralitásról, stb.), amelyek túl azon, hogy elrendezik különféle intuícióinkat, különböző – hol áldásos, hol kártékony – gyakorlati következményekhez is vezethetnek.

Arra is megtanít ugyanis a filozófia története, hogy a filozófiai képek a világról vagy valamely szegmenséről ritkán maradnak teljesen sterilek: a tudomány- és társadalomfejlődés története éppenséggel megmutatja e képek filozófián kívüli potenciális tartalmi (azaz nem pusztán képességfejlesztő) hatékonyságát. A nagy képek persze óhatatlanul magukkal hozzák a filozófiai (történeti és argumentatív) aprómunkát, amelynek a közvetlen jelentősége jószerével láthatatlan, azonban az üzemszerű működés (azaz a filozófia akadémiai intézményrendszerbe történő betagozódásának) elkerülhetetlen szociológiai következménye. Arra azonban hangsúlyt kellene fektetni, hogy az üzemszerű működés viszonyai közepette is megmaradjon az, ami nézetem szerint a filozófiai tudás természetéhez tartozik: valamiképpen rendet vinni széttartó intuícióink és beszédmódjaink kuszaságába.

IRODALOM

- Bloor, David 1997. *Wittgenstein, Rules and Institutions*. London, Routledge.
- Demeter Tamás 2008. *Mentális fikcionalizmus*. Budapest, Gondolat.
- Demeter Tamás 2012. A fogalmi intuíció védelmében. *Magyar Tudomány*. 119/4. 488–492.
- Gutting, Gary 2009. *What Philosophers Know*. Cambridge, Cambridge University Press.
- Kripke, Saul 1982. *Wittgenstein on Rules and Private Language*. Oxford, Blackwell.
- Kusch, Martin 1995. *Psychologism: A Case Study in the Sociology of Philosophical Knowledge*. London, Routledge.
- Kusch, Martin 2006. *A Sceptical Guide to Meaning and Truth: Defending Kripke's Wittgenstein*. Chesham, Acumen.
- Nyíri Kristóf 1986. *Európa szélén: Eszmetörténeti vázlatok*. Budapest, Kossuth.
- Tózsér János 2012. Filozófia és az intuíciók. *Magyar Tudomány*. 119/4. 484–487.